

Тэрмін-эпонім	Дэфініцыя тэрміна-эпоніма ў вучэбна-навуковых тэкстах	Уласнае імя
Гальвано-метр	Выкарыстоўваецца для вымярэння электрычных токаў малой сілы. Ён заснаваны на з'яве электрамагнітнай індукцыі і працуе па прынцыпе адхілення магнітнай стрэлкі пад уздзеяннем электрычнага току, які праходзіць праз яго катушку	Луіджы Гальвані (італ. <i>Luigi Galvani</i> , 9 верасня 1737 г. – 4 снежня 1798 г.) – італьянскі лекар, анатам, фізіёлаг і фізік, адзін з заснавальнікаў электрафізіялогіі і вучэнні аб электрычнасці, заснавальнік эксперыментальнай электрафізіялогіі. Першым даследаваў электрычныя з'явы пры цягліцавым скарачэнні («жывёльная электрычнасць»). Выявіў узнікненне рознасці патэнцыялаў пры кантакце розных відаў металу і электраліту [3]

Такім чынам, яркай характарыстыкай тэрміналогіі электратэхнікі з'яўляюцца тэрміны-эпонімы. Іх семантычны аналіз з прымяненнем сацыялінгвістычнага падыходу дазваляе раскрыць культуралагічны кампанент семантыкі тэрміна-эпоніма, які адлюстроўвае гісторыю навукі і ўклад вучоных у яе развіццё.

Літаратура

1. Буракова, М. У. Беларуская мова. Тэхнічная тэрміналогія : вучэб. дапам. / М. У. Буракова. – Мінск : РІВШ, 2016. – 264 с.
2. Соленков, В. В. Электротехника и промышленная электроника / В. В. Соленков, Д. В. Комнатный, Д. О. Широкова. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2016. – 138 с.
3. Словарь по межкультурной коммуникации: понятия и персоналии / В. Г. Зинченко. – М. : Флинта, 2010. – 135 с.
4. Тиличенко, М. П. Электротехника, электрические машины и аппараты / М. П. Тиличенко. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2010. – 61 с.

УДК 811.161.3'373'42:398.92(=161.3):316.7

САМАТЫЧНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ў КУЛЬТУРНЫМ КОДЗЕ БЕЛАРУСАЎ

Л. А. Масанавец

*Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны», Рэспубліка Беларусь*

Навуковы кіраўнік В. А. Ляшчынская

На аснове аналізу фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы з саматычным кампанентам выдзелены тры групы фразеалагізмаў паводле наяўных у іх саматызмаў, вызначаных па вертыкалі чалавека, у кожнай з якіх адзначаны найбольш частотныя саматычныя кампаненты паводле іх ролі і месцы ў саматычным культурным кодзе беларусаў.

Ключавыя словы: фразеалагізм, саматызм, культурны код, культурная інфармацыя.

SOMATIC PHRASEOLOGISM IN THE CULTURAL CODE OF BELARUS

L. A. Masanovets

Gomel State University named after Frantzisk Skaryna, the Republic of Belarus

Science supervisor V. A. Lyashchynskaya

Based on the analysis of phraseology of the Belarusian literary language with a somatic component, three groups of phraseology are distinguished according to the somatisms available in them, determined by the vertical of a person, in each of which the most frequent somatic components are distinguished according to their role and place in the somatic cultural code of Belarusians.

Keywords: phraseology, somatism, cultural code, cultural information.

Коды культуры як сукупнасць знакаў матэрыяльнай культуры ці як сукупнасць акультураных уяўленняў аб іх прадстаўлены рознымі тыпамі найперш дзякуючы арганізацыі культурных знакаў паводле іх тэматычнай прыкметы. І адным з многіх кодаў культуры выступае саматычны, рэпрэзентаваны фразеалагічнымі адзінкамі (ФА) беларускай мовы, якія ілюструюць, што з даўніх часоў цэнтральнае месца ў жыцці беларусаў займае сукупнасць найменняў цела або яго частак, што набылі ў дадатак да прыродных сваіх якасцей функцыянальна важныя для культуры сэнсы. Так, лексема *сэрца* – не толькі найменне цэнтральнага органа чалавека, а і сімвальны цэнтр эмоцый і пачуццяў, і гэтак імя і знак мовы, і знак «мовы» культуры, што паслужыла яго адбору як цэнтра вобразаў ФА. У выніку ФА – «моўныя і культуралагічныя знакі другаснай намінацыі, роля якіх у ацэньванні, у характарыстыцы і выражэнні адносін да таго, што названа, у захаванні і перадачы культурнай інфармацыі, тых каштоўнасцей, што стварылі нашы продкі, для перадачы новым пакаленням» [1, с. 141].

У межах артыкула аб'ектам вывучэння абраны саматычныя ФА беларускай літаратурнай мовы, наша мэта – выявіць месца і ролю найбольш частотных саматычных кампанентаў у складзе ФА, сабраных метадам суцэльнай выбаркі з найбольш поўнага слоўніка ФА беларускай літаратурнай мовы [2, 3].

Аналіз саматычных ФА, якія ў фразеалогіі беларусаў складаюць прыблізна 1/3 ад усёй колькасці (усіх у слоўніку маем 7000 ФА), дазволіла выявіць розную частотнасць кампанентаў ўвогуле і ў прыватнасці ў залежнасці ад пэўнай групы. А ўсе ФА падзелены на 3 групы паводле прыналежнасці саматызмаў да пэўнай часткі чалавека пры яго вертыкальным становішчы – верхняя, сярэдняя і ніжняя і паводле вызначэння найбольшай частотнасці пэўных саматызмаў у складзе ФА кожнай групы.

З ліку ФА з кампанентам-найменнем органа, размешчанага ў верхняй частцы цела чалавека (*галава, губы, валасы, вочы, вушы, зубы, мазгі, нос, рот, язык* і інш.), найбольшую частотнасць выяўляюць ФА, асновай вобразаў якіх абраны саматычны кампанент *вока*. Усяго налічваецца амаль 150 ФА, у якіх саматычны кампанент фіксуецца ў розных сваіх граматычных формах (*вока гарыць* [2, с. 202]; *вока на вока* [2, с. 202]; *для вока* [2, с. 203]; *на адно вока* [2, с. 203]; *адным вокам* [2, с. 206]; *бяльмом на воку* [2, с. 162]; *вочы б мае не бачылі* [2, с. 214]; *вочы ў вочы* [2, с. 216]; *ва ўласных вачах* [2, с. 181]; *бегчы за вачыма* [2, с. 182]; у *вочы* казаць, гаварыць і пад. [2, с. 219]; *прападаць з вачэй* [3, с. 246] і інш.). Нярэдка не толькі іншыя кампаненты, але і базавы кампанент ФА прадстаўлены рознымі тыпамі сваіх варыянтаў, з якіх часцей выступаюць марфалагічныя варыянты (лік, род, склон), радзей іншыя,

напрыклад: з *вачэй* (з *воч*, з *вока*) [2, с. 182]; *ні (ані) на вока (на вочы)* [2, с. 204]; *перад вачамі (-ыма)* [2, с. 180], хоць *адным вокам (вочкам)* [2, с. 206] і інш.

Фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *вока* як другасныя адзінкі мовы маюць самыя розныя новыя значэнні, пры гэтым яны нярэдка вызначаюцца негатыўнай кантатацыяй. Напрыклад, *ФА вочы б мае не глядзелі* – ‘зусім не хочацца бачыць, сустракаць, заўважаць каго-, што-н.’ [2, с. 215]; *дзе былі вочы* – ‘чаму хто-н. не бачыў, не заўважыў чаго-н’ [2, с. 216] выкарыстоўваюцца для выражэння неадабрэння, а выклічнікавая *ФА каб мае вочы не бачылі* служыць для выказвання пагарды, абурэння, рашучага нежадання бачыцца з кім-небудзь.

Зразумела, што паўстае пытанне, чаму так колькасна скарыстаны кампанент *вока* ў разнастайна *ФА*, і адказам на яго будзе менавіта разуменне і ўсведамленне тых дадатковых сэнсаў, той сімволікі, якія нададзены і замацаваліся за гэтым найменнем органа зроку. Да нас праз стагоддзі даводзіцца, што вочы – гэта і асноўны орган успрымання рэчаіснасці, і сродак яе асэнсавання, і спосаб спазнання, разумення, вочы ў далёкім мінулым былі надзелены ў дадатак да асноўнага цялеснага іх назначэння яшчэ і духоўнай сутнасцю (параўн. вочы – «люстра» душы чалавека). Вобразы *ФА* з кампанентам *вочы* адлюстроўваюць эмацыйны і фізічны стан чалавека (*вочы на лоб лезуць* – 1) ‘хто-н. адчувае нясцерпны боль, мае вельмі непрыемныя адчуванні’ і 2) ‘хто-н. выказвае вялікае здзіўленне, моцны спалох, страх’ [2, с. 215]; *<толькі> адны вочы засталіся ў каго* – ‘хто-н. вельмі схуднеў’ [2, с. 219]; *асэнсаванасць чаго-небудзь (вочы адкрываюцца* – ‘хто-н., вызваліўшыся ад памылковых поглядаў, пазнае сапраўны сэнс чаго-н.’ [2, с. 215]; даюць дадатковыя звесткі, характарыстыку дзеянню вачэй па іх непасрэднаму назначэнню (*падымаць (узнімаць) вочы* на каго, на што – ‘глядзець на каго-, што-н.’ [3, с. 150]; *ускідваць вочы* на каго – ‘хутка глядзець на каго-н.’ [3, с. 576]; *хаваць вочы* – ‘пазбягаць глядзець адкрыта, прама на каго-н.’ [3, с. 590] і інш.

З ліку *ФА* другой групы базавых кампанентаў як найменняў саматызмаў сярэдняй часткі чалавека (*горб, грудзі, кішкі, пячонка, рука, сэрца* і інш.) самым частотным у складзе саматычных *ФА* выступае кампанент *рука (-і)*: па нашых падліках, з гэтым кампанентам налічваецца больш за 200 *ФА* беларускай літаратурнай мовы. І тут характэрна выкарыстанне розных граматычных форм (лік, род, склонавыя формы) кампанента-саматызма, напрыклад: *рука аб руку* [3, с. 455]; *валасатая рука* [3, с. 454]; *махнуць рукою* [3, с. 27]; *пад руку* [3, с. 473]; *шчодрай рукою* [3, с. 471]; *рукі не адваляцца* [3, с. 337]; *рукі <на лоці> ў крыві* [3, с. 468]; *як без рук* [3, с. 453-454]; *абедзвюма рукамі* [3, с. 457]; *на руках* [3, с. 460] і інш., аднак не выяўляюцца варыянты гэтага кампанента.

Колькасная прадстаўленасць *ФА* з адным з самых частотных саматычных кампанентаў *рукі* даводзіць аб той сімволіцы гэтай лексемы, што стала магчымай дзякуючы дадатковым сэнсам, таму культурнаму зместу, што замацаваліся за гэтым саматызмам у далёкім мінулым, той ацэнцы, якая была дадзена рукам нашымі продкамі, якія зналі толькі ручную працу, разумелі ролю рук у жыцці, іх сілу і ўладу. Адсюль *рукі* служаць найменню і ацэнцы чалавека, які ўмее добра рабіць, выдатна працаваць (*залатыя рукі* – ‘хто-н. вельмі ўмелы і здольны ў сваёй справе чалавек’ [3, с. 334]; *рука набіта(-я)* у каго, чыя на чым – ‘хто-н. мае вялікі вопыт, добры навык, спрактыкаванасць у чым-н.’ [3, с. 329]) або, наадварот, лічыцца няўмекай, не можа ці не мае магчымасці добра рабіць, робіць абы-як (*не адтуль рукі растуць* – ‘хто-н. не мае якіх-н. здольнасцей, не можа зрабіць што-н.’ [3, с. 336]; *рукі кароткія* – ‘няма права, магчымасці, сілы зрабіць, ажыццявіць што-н.’ [3, с. 337]; *абы з рук* – ‘вельмі нядбала, недабраякасна, без ахвоты і старання (працаваць)’ [3, с. 326] і інш.).

Фразеалагічныя адзінкі з кампанентам-саматызмам *рукі* паводле дадатковых культурных сэнсаў, што ў дадатак да звычайнага азначэння лексемы *рука* як ‘верхняя канечнасць чалавека ад плечавога сустава да канца пальцаў’ [4, с. 722] выяўляюць сімволіку дружбы, шчырасці, любові (*падаваць (працягваць) руку <дапамогі>* [3, с. 131]; *паклаўшы (палажыўшы) руку на сэрца* гаварыць, казаць – ‘з усёй шчырасцю, праўдзіва’ [3, с. 165]; *прасіць рукі* чыёй, каго, у каго – ‘сватацца’ [3, с. 248], улады, сілы (*браць у <свае> рукі* – ‘падпарадкоўваць каго-н. сваёй волі, прымушаць быць паслухмяным, аказваць уплыў на каго-н.’ [2, с. 148]; *у руках* чыіх, каго, у каго – ‘у поўнай залежнасці (быць)’ [3, с. 333]; *у адных руках* – ‘у чым-н. адным падпарад каванні’ [3, с. 333]; *у рукі* чые, каго – ‘у поўную залежнасць, пад уладу каго-н. (аддаваць, аддацца і пад.)’ [3, с. 339] і інш.

І найбольш частотным саматычным кампанентам у трэцяй групе ФА (*калена, лытка, нага, пята, пядэшка*) з’яўляецца лексема *нага* – *ногі*, хоць іх усяго 51 адзінка. У выдзеленых ФА базавы кампанент ужываецца ў розных граматычных формах (*адна нага тут другая там* [3, с. 70]; *нага за нагу* [3, с. 71]; *устаць з левай нагі* [3, с. 579]; *не чуць ног* [3, с. 659]; *блытацца пад нагамі* [2, с. 112]; *ледзь стаяць на нагах* [3, с. 456] і інш., маецца адзінкавы выпадак граматычнай варыянтнасці гэтага кампанента (*сам чорт нагу (ногі) зломіць* [3, с. 893]).

Актыўнасць і частотнасць утварэння ФА з кампанентам *нага/ногі* таксама тлумачыцца той дадатковай да асноўнага, звычайнага (*нага* – ‘ніжняя канечнасць’), што замацавана за гэтым паняццем як культурным складнікам. Гэта апора, упэўненасць (*адчуваць глебу пад нагамі* – ‘мець цвёрдую ўпэўненасць у сабе’ [2, с. 78]), ці, наадварот (*кульгаць на абедзве нагі* – ‘мець значныя недахопы, хібы ў чым-н. (у ведах, падрыхтоўцы і пад.)’ [2, с. 621]); лад і згода, сяброўства (*на адну нагу* – ‘вельмі дружна, у поўнай згодзе (жыць)’ [3, с. 73]; *на блізкую нагу* – ‘вельмі блізка, у блізкіх, сяброўскіх адносінах’ [3, с. 71]), вымярэнне адлегласці, часу руху ці багацця (*на ўсю нагу* – 1) ‘шырокім, хуткім крокам (ісці, хадзіць)’ і 2) ‘багата, раскошна (жыць)’ [2, с. 74] і інш.).

Такім чынам, падсумоўваючы адзначанае, можна сказаць, што саматычныя фразеалагічныя адзінкі ахопліваюць розныя сферы чалавечай жыццядзейнасці чалавека, характарызуюць і ацэньваюць, але галоўнае ў іх – гэта захаванне і трансляцыя той культурнай інфармацыі, якая перадаецца ад пакалення да пакалення праз пазнанне чалавекам свету праз сябе, скарыстоўваючы сваё цела, вядомыя яго часткі і тую дадатковую культурную інфармацыю, якая замацавана за імі, а ў выніку перададзена фразеалагізмам з гэтымі кампанентамі. Менавіта па гэтай прычыне саматычныя фразеалагізмы з’яўляюцца самымі распаўсюджанымі сярод іншых фразеалагічных адзінак і, зразумела, займаюць важнае месца ў нацыянальнай карціне свету беларусаў.

Літаратура

1. Ляшчынская, В. А. Ідыяматыка беларускай мовы ў лінгвакультуралагічным асвятленні : вучэб. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2019. – 250 с.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1: А–Л. – 672 с.
3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў ; выд. 2-е, дап. і выпр. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2: М–Я. – 968 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад рэд. Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык. – Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1980. – Т. 4: П–Р. – 768 с.